

ULLA APPELSIN

Lapsuus lahkoon vankina:
Leevi K. Laitisen tarina.
Helsinki: WSOY 2010. 231 s.

Lapsuus lahkoon vankina ei oikeastaan kuuluisi *Teologisessa Aika-kauskirjassa* arvioitaviin teoksiin, sillä kyseessä ei ole tutkimus vaan pikemmin journalistinen raportti kauppaneuvos Leevi K. Laitisen lapsuudesta kartanolaisuuden ”vankina”. Kirja sisältää kuitenkin paljon kiinnostavia tietoja ja silminnäki- jöiden, ennen muuta Laitisten sisarus- ten omakohtaisia havaintoja Alma Kartanon ja Tilda Reunasen joh- tamasta omintakeisesta herätysliike- keestä 1930–1940-luvuilta. Kirjaa on mahdollista lukea myös päähenki- lön kasvutarinana tai selviytymiskuu- vauksena. Tällöin lukija joutuu tuon tuostakin hämmästyämään Laitisen tasapainoisuutta ja vahvasti elä- mänmakuista optimismia. On suo- ranainen ihme, että jokseenkin sie- tämättömistä lapsuusvuosista huo- limatta hänen elämänasenteensa huokuu elämänuskoa ja ainakin ul- konaisesti sovintoa menneisyyden kanssa. Kirjaa voisi luonnehtia myös protestanttiseksi passioksi, jonka keskushenkilön kärsimystietä kirja seuraa varhaislapsuudesta onnistu- neeseen pakoon 18-vuotiaana 1949.

Leevi K. Laitinen päätyi kartano- laisten hoiviin neljävuotiaana 1934. Kirja alkaa hiuksianostattavalla kuvauksella, miten Alma Kartano pyrki kiiristorstaina 1933 mitään kaihta- mattomalla pieksemisellä ja savuun tukahduttamisella saunassa nujer- tamaan Leevi-pojan oman tahdon. Potalla istuva lapsi pakotetaan hyväksymään ”pyyhkijäksi” muu kuin oma isä. Tästä ulkonaisesti vähäi- sestä ja suorastaan tragikoomises- ta konfliktista alkaa hänen läheinen yhteytensä kartanolaisuuteen: hä- net luovutetaan liikkeen kasvatet- tavaksi. Hieman melodramaattisesti

Appelsin kertoo, että Leevi sai lap- suuskodistaan mukaansa vain äi- din kirjoman pyyheliinan, jota kul- jetti aarteenaan koko lapsuutensa. Tämän jälkeen seurasi määrätietoi- nen kasvatus, jossa fyysinen kurit- taminen, oman tahdon nujertami- nen, eristäminen vanhemmista, uu- vuttavat saarnamatkat ja ainainen syyllistäminen määräsivät elämän suunnan ja tahdin. Jopa äidinkie- lensä, kangasniemeläisittäin ään- netyn savon Leevi joutui jättämään, sillä Kartano piti liikkeen äidinkiele- nä Huittisten murretta eikä sallinut savoksi saarnaamista.

Kartanolaiset kasvattivat Laitista lapsisaarnaajaksi. Häntä kuljetettiin ympäri maata saarnaamassa karta- nolaisuuden tilaisuuksissa: ”jos et- te te pelkeleet tee palannusta, niin joudutte helvettiin, ja se tuli ei sam- mu eikä mato kuole, siellä palatte ikuisessa helvetin tulossa.” Kaikki- aan kartanolaisia saarnatilaisuuksia järjestettiin vuoteen 1939 mennessä 32:ssa Suomen tuolloin olemassa ol- leista 43 kaupungista. Yhtään sielua Laitinen ei usko saarnoillaan tavoit- taneensa, mutta ainakaan kolehti- en tuotossa laskien hänen saarnansa eivät jääneet ilman vastakaikua.

Myöhemmin kun Laitinen ei enää sopinut tähän tarkoitukseen, hänet alistettiin liikkeen ilmaiseksi ren- giksi raskaisiin ja epämiellyttäviin tehtäviin, muun muassa käymälöi- den siivoajaksi. Koska kaikki tämä tapahtui hänen kartanolaisuuteen kääntyneiden vanhempiensa suos- tumuksella, ei liene oikeutettua pu- hua orjatyöstä mutta kylläkin tota- litaarisesta kasvatuksesta, joka pyr- ki muokkaamaan lapsesta ”kun- non kristityn” hänen omaa tahtoaan tai fyysistä ja henkistä itsemäärä- misoikeuttaan kunnioittamatta. Äi- tinsä kanssa Leevi K. Laitinen pää- si sopuun ennen tämän kuolemaa 1980, mutta isänsä hautajaisiin hän ei loikkauksensa jälkeen ollut ter- vetullut.

Kirja koostuu peräti 22 luvusta, joista 12 ensimmäistä käsittelee Lai- tisen vaiheita kartanolaisuuden si- sällä ja kirjan toinen puoli luvusta 13 eteenpäin hänen karkaamistaan, ir- tiottoaan ja sopeutumista kartano- laisuuden jälkeiseen elämään. Lai- tisen kuvauksessa korostuvat oman tahdon nujertaminen muun muas- sa ankaralla fyysisellä kurituksella ja leikkikiellolla, jatkuva ylikorostunut seksuaalisuus eli tietoisuus ”huoraa- misesta” sekä lapsen voimat toistu- vasti ylittäneet saarnamatkat. Näi- den lisäksi kuvaillaan muun muas- sa liikkeen sisäisiä tapoja ja seksu- aalisia käytäntöjä eli niin kutsuttuja alttarisiunauksia, johtohenkilöiden käsityksiä, elintapoja ja ruoka-käsi- tyksiä sekä liikkeen suhdetta ulko- maailmaan. Koska Appelsinin teksti pohjautuu pääosin Laitisen muistel- miin, samat asiat toistuvat. Vaikka ne toisaalta luovat kuvan kartano- laisen elämäntavan monotonisuu- desta, toistuvat maininnat esimer- kiksi lihasta pidättäytymisestä jo hieman väsyttävät. Sen sijaan esi- merkiksi kertomukset, miten saar- namatkojen majoaikoissa pyrittiin välttämään lihaa vetoamalla äkilli- seen vatsakatarrin ovat varsin pal- jastavia ja kuvaavia.

Laitisen muistelmien ja muistiin- panojen lisäksi kirja perustuu karta- nolaisuutta käsittelevään lehdistö- aineistoon, liikkeen poliisitutkinta- materiaaliin ja oikeudenkäyntipöy- täkirjoihin sekä olemassa olevaan, melko niukkaan tutkimuskirjalli- suuteen. Aineisto olisi tutkimukseen melko niukka ja lähdekriittisesti myös ongelmallinen, mutta Appel- sin saa siitä yllättävän paljon irti. Kokonaiskuva liikkeen toiminnas- ta välittyy hyvin ja teksti on pää- piirteisissään sujuvaa, joskin ajoittain sentimentaalisuuteen sortuvaa. Lai- tisen myöhemmät kommentit myös katkaisevat tekstin ja tuovat sii- hen ripauksen tarpeetonta jälkiviiv- sautta.

Tutkimuksen näkökulmasta kirjaan liittyy kolme ongelmaa. Ensinnäkin kuva liikkeen pyrkimyksistä jää hämäräksi. Vaikka Laitinen epäilemättä kuvaa asiat ”oikein”, hän ei nuoren ikänsä vuoksi ollut liikkeeseen kuullessaan selvillä monien asioiden taustoista tai mahdollisista syvemmistä päämääristä. Niinpä hän kuvaa vain sen, minkä muistaa tai muistamansa sellaisena kuin se on hänestä tuolloin näyttäytynyt. Tässä valossa monet uskonnolliset rituaalit näyttävät helposti käsitämättöminä. Toinen lähdekriittinen ongelma liittyy siihen, että aikuis-tuttuaan Laitinen on tulkinut lapsuuden kokemuksiinsa uudestaan eikä tämä myöhemmin tehty tulkinta ole aina erotettavissa siitä, mitä hän lapsena todella koki. Kolmas ongelma on se, että Appelsin ei pyri asettamaan kartanolaisuutta riittävän laajaan kirkkohistorialliseen kontekstiin, jotta kävisi ilmi, millaisista spiritualistisista tai radikaalipietistisistä traditioaineiksista oli kyse.

Kokonaan kritiikitön teos ei kuitenkaan ole. Appelsin selostaa tutkimukseen perustuen muun muassa Alma Kartanon saaneen vaikutteita Inkerinmaalta skopteilta ja hlysteiltä (skopteista TA 4/2009, 369). Varsinkin skoptisien vaikutuksesta Appelsin arvelee, että Kartano olisi alkanut pitää kaikkea seksuaalisuutta kauhistuttavana ”huoraa-misena”, jonka halu vaani ihmistä pienestä pitäen koko ajan herkeämättä. Tästä syystä myös avioliitto oli kartanolaisille ainoastaan ”lailistettua huoraaamista”. Näitä havaintoja on syytä pitää uskottavina – varsinkin, kun nuori Leevikin uhkasi joutua äitinsä kuohitsemaksi – mutta mistä nousi lapsisaarnaaja-instituutio?

Käsitys lapsen viattomuudesta saattaisi olla kansanomaista raamatuntulkintaa lasten evankeliumista (Mk. 10: 15), mutta toisaalta ainakaan Kartano ei Appelsinin mukaan pitänyt lapsia viattomina. Mikä rooli oli hartauskirjallisuudella, jossa puhuttiin lasten kääntymisen välttämättömyydestä ja lapsisaarnaajista?

Johan Jacob Rambachin *Ylös-rakendawainen: lasten kirja, jossa autuuden järjestys, kysymyksiä ja Pyhän Raamatun omilla wastauxilla edespannan, christillisen elämän ja hywäin tapain ojen-nus nuorain canssa. Saxan kieles-tä ruotzixi ja nyt suomexi kääntty nuorukaisille* oli ilmestynyt jo 1764 ja lapsille annetut *Christillisen elämän ojennuxet* 1767. Ainakin Länsi-Suomen kaupungeissa tunnetun James Janewayn teoksissa lasten kääntymys oli keskeinen teema. Janewayn teoksesta *Token for Children, being an exact account of the Conversion, holy and exemplary lives, and joyfull deaths of several young Children* (1671) ilmestyi 1822 ensimmäinen, Henrik Renqvistin tekemä suomennos *Seitsemän nuoren lapsen kääntyminen*. Tämän jälkeen teosta painettiin vielä 1833 (Helsinki), 1849 (Sortavala) ja 1850 (Helsinki). Janewayn varsinkin seitsemännen lapsen kääntymyskuvauksessa kirjoittaja ei säästellyt sanojaan kuvatessaan lapsiparan niin ”wiheliäiseksi luontokappaleeksi, ettei sitä syndiä tietty, jota hän ei ollut tehnyt”. Kartanon perusteettomat ja vainoharhaiset epäillyt Laitisten lasten keskinäisistä sukupuoliyhteydestä perustuvat joka tapauksessa lapsikuvaan, jossa korostui usko lapsen kykyyn tehdä räikeitä ja raskaita syntejä ja tuntee seksuaalista hekumaa.

Radikaalipietistisissä liikkeissä vallitsi 1600-luvulta lähtien jyrkkä ristiriita seksuaalisuuden kontrollin tai jopa torjumisen ja toisaalta uskonnollisilla syillä perustellun libertinismien välillä. Näiden liikkeiden johtohenkilöiden ja jäsenten väliset sukupuolisen kanssakäymisen muodot olivat viimeistään Ewa von Buttlarin lahkosta lähtien enemmän sääntö kuin poikkeus. Mitens Alma Kartanon ja Tilda Reunasen yölliset ”alttarisuonaukset”, ”taivaan kellojen soittelu” sekä ”riisumiset” asetuvat näiden liikkeiden kontekstiin? Voisi myös kysyä, millaista gender-problematiikkaa kytkeytyi siihen, että matriarkaalista liikettä johtaneet avioliitosta kieltäytyneet nai-

set koskettelivat lapsien tai poikien sukuelimiä rituaalisesti alttarisuonauksissaan. Oliko kyse 1930-luvun miehisen, fallisen vallan symbolisesta suitsimisesta vai raadollisemmin vain oman aikuisen seksuaalisuuden subliminoinnista vaarattomaksi koetulla uskonnollisella kentällä? Vai torjuiko Alma Kartano sukupuolielämän siksi, ettei kestänyt ilmeisen rumana naisena mahdollista hylätyksi tulemistä?

Appelsin ei myöskään pohdi, miksi kartanolaisuus pyrki hyödyntämään lapsisaarnaajia ja piilottamaan nämä julkisuuden katseilta silloin, kun he eivät saarnanneet. Mahdollista on toki, että kyse oli puhtaasti strategiasta ja hyötymistarkoituksista: epäilemättä helvetin kauhuista saarnaava nelivuotias herätti huomiota ja avasi kukkaronnyörejä. Mutta myös toinen selitys on mahdollinen. Varsinkin radikaalipietismissä Jumalalta tulleina pidettyjä sanomia pyrittiin välittämään mahdollisimman autenttisesti. Jakob Böhmeä koskevassa tutkimuksessa on muun muassa pohdittu, levitettiinkö esimerkiksi Böhmen näkyjä tietoisesti vain käsikirjoituksina kaiken mahdollisen inhimillisen editoinnin välttämiseksi. Nämä selitykset eivät sulje toisiaan pois. Sanoman mahdollisimman autenttista välittämistä korostavaa perinnettä saatettiin suosia myös siksi, että se tuotti myös aineellista hyvää.

Laitisen kokemuksissa korostuu vainoharhaisen yliseksuaalisuuden ohella myös kartanolaisen liikkeen harjoittama fyysinen kuritus, jopa lapsen isän kutsuminen kurittajaksi ei-toivottujen tunteiden karsimiseksi lapsen mielestä. Ei ole syytä epäillä Laitisen kokemuksia kurittamisen epäjohtonmukaisuudesta ja ankaruudesta, mutta käsittelemättä jää kysymys, millainen käsitys helvetistä ja maailmanlopusta niiden taustalla oli. Toisin sanoen sisältyikö lasten pahoinpitelemiseen hyvää tarkoittava uskonnollinen motiivi vai oliko kyse pelkästään mielisairautta muistuttavasta sadismista. Lasten fyysinen kurittaminen

pitäisi sitoa myös selvemmin aikakauden kasvatukseen. Missä meni 1930–1940-lukujen käsityksen mukaan raja karaisevan ja ”lasta rakastavan piiskaamisen” (Sananl. 13: 24) ja sopimattoman lyömisen raja?

Myös kartanolaisuuden hierarkioista olisi ollut kiinnostava lukea enemmän kuin mitä Appelsin on valmis tarjoilemaan. Kartanolaisuuden sijoittaminen oikeaan kontekstiin antaisi lukijalle enemmän kuin pelkkä Laitisen selviytymistarinan seuraaminen. Kartanon motiivien selvemmissä esittelyssä ei ole kyse hänen tekemiensä rikosten valkopesusta, mutta vastapuolen jääminen etäiseksi sadistiksi vie jotain myös itse Laitisen tarinasta.

Teoksessa korostuu myös kartanolaisuuden kaksinaismoraali. Laitisen havaintoja kyseenalaistamatta on syytä kysyä, mistä se johtui. Oliko kyse pelastautumisesta ja yrityksestä suojella liikettä viranomaisten väliintulolta vai vanhasta, jo keskiaikaisesta periaatteesta, jonka mukaan kerettiläisille annettuja lupauksia ei tarvinnut pitää eikä totuudessa pysyä. Kuinka tietoinen Alma Kartano oli pietistisistä traditioista, joita hänen kotiseudullaan Satakunnassa oli 1700-luvulta lähtien aika ajoin ilmennyt?

Ulla Appelsinin kirjoittama Leevi K. Laitisen tarina on sekä kiinnostava että koskettava. Vaikka kirja herättää enemmän kysymyksiä kuin antaa vastauksia, se puoltaa hyvin paikkaansa. Tekstin paremmalla editoinnilla sanoma olisi kuitenkin voitu saada vieläkin selvemmin esiin. Laitisen tarina toimii myös mementona ja väkevänä puheenvuorona hyväksikäytettyjen ja eri tavoin riistettyjen lasten puolesta. Samalla se todistaa oikeaksi Ben Furmanin esittämän paradoksaalisen teesin: ”koskaan ei ole liian myöhäistä saada onnellinen lapsuus”.

ESKO M. LAINE
DOS., HELSINKI

JÓZEF TRYPUĆKO

The Catalogue of the Book Collection of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala. Extended and completed by Michał Spandowski, edited by Michał Spandowski, Sławomir Szyller. Vol. 1. Introduction. Manuscripts. Incunabula. Vol. 2. The 16th and 17th Century Books. Vol. 3. Indexes. Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis XLI. Warszawa, Uppsala, 2007. 212 + 668 + 176 s. + kuvaliite

Sodat ovat kautta historian siirrelleet ihmisiä, rajoja ja tavaroita. Katolisen ja protestanttisen maailman välillä 1618–1648 käyty kolmikymmenvuotinen sota ei tehnyt tässä poikkeusta. Koko protestanttisen maailman pelastajana pidetyn kuninkaansa Kustaa II Aadolfin johdolla Ruotsin suurvalta kävi sotaa erityisesti nykyisen Saksan alueella ja itäisessä Keski-Euroopassa. Tapana oli tuoda sotasaaalista myös kotimaahan. Kolmikymmenvuotisen sodan sotasaaaliita on pidetty jälkepäin niin merkittävänä, että niiden katsotaan synnyttäneen Pohjolasen kokonaisen keräilyharrastuksen, kun keräily kohteita virtasi kotimaahan keräilijöiden ulottuville. Saksassa tuohon asti kukoistaneelle keräilylle sota vastavuoroisesti merkitsi takaiskua. Sodan seurauksena Ruotsiin siirtyi koko Braniewon (Braunsberg) jesuiittakollegion kirjasto.

Jesuiitoilla oli katolisessa Puolassa merkittäviä tukikohtia. Entisen fransiskaani luostarin tiloihin 1500-luvulla perustettu Braniewon jesuiittakollegio koulutti pappia erityisesti lähetystyöntekijöiksi Itä-Eurooppaan ja Pohjolaan. Kollegion kirjaston pohjan muodos-

ti vanha fransiskaanikonventin kirjasto, mutta se oli saanut täydennyksiä erilaisin vaihdoin sekä lukuisista lahjoituksista, joista merkittävimmät tulivat Warmian piispa Jan Dantyszekiltä ja kardinaali Stanisław Hozjuszilta. Myös Ruotsissa lyhyen aikaa toimineen jesuiittakollegion kirjasto siirrettiin kollegion lakkauttamisen jälkeen Braniewoon. Kirjasto oli siis erittäin merkittävä ja kun Vilnan yliopistoa olttiin perustamassa, sen ensisijaiseksi sijoituspaikaksi oli kaavailtu juuri Braniewoa. Tämän keskeisen ja protestanttien kannalta vaarallisen oppilaitoksen kirjaston hävittämiseen ruotsalaisia motivoi yhtäältä halu tuhota kukoistava katolinen opinahjo, jossa myös monet pohjoismaiset olivat opiskelleet erityisesti ennen vuotta 1613, jolloin Braniewossa opiskeleville määrättiin Ruotsin valtakunnassa kuolemanrangaistus ja toisaalta saada kirjaston kokoelmista mittava täydennys Upsalan yliopiston kirjastolle. Molemmat päämäärät toteutuivat, kun kirjaston kirjat siirrettiin vuonna 1626 Upsalaan Carolina Redivivaan.

Braniewon kirjasto oli käytännöllispainotteinen. Suuri osa sen kokoelmista oli teologisia, teologiassa painottui erityisesti homileettisen kirjallisuuden ja kirkkoisien osuus. Näiden lisäksi kirjastoon sisältyi luonnollisesti alkukielillä kirjoitettuja Raamattuja ja useita polyglottia, apologetiikkaa, kommentaareja, kirkkohistoriaa jne. Teologian ulkopuolisia aloja edustivat lääketiede, jonka osuus oli suurin, antiikin klassikot, kartografia, astronomia, matematiikka, kielitieteet ja kaunokirjallisuus. Säilyneen, alkuperäisen kirjastoluettelon mukaan kirjasto oli jaoteltu alanmukaisesti. Ruotsiin siirto saattoi merkitä kirjastolle onnea onnettomuudessa — se pelasti kirjaston — lukuisat muut kirjastot joutuivat näet syystä tai toisesta Puolan levottoman myöhemmän historian aikana hävityksen kohteeksi tai hajalleen eikä voida sanoa, miten Braniewon kirjaston olisi käynyt, jos se olisi jäänyt Puolan maaperälle. Siir-